

RECENSIONS

CAPELLÀ GALMÉS, Miquel Àngel: *Ars Vitraria: Mallorca (1300-1700)*, Palma, Edicions UIB, 248 p. + CDRROM

M. Magdalena Riera Frau

Ajuntament de Palma

Fragilitat: qualitat de fràgil.

Fràgil: que es trenca fàcilment.

El vidre és sens dubte el millor exemple d'una matèria fràgil. No només es trenquen els objectes, se'n trenca la memòria amb la mateixa facilitat. Qualsevol estudiós de la ceràmica coneix la resistència d'aquest material i les seves decoracions, els grans testars de les gerrerries, el rastre de les peces mal cuites i, fins i tot, l'existència del gremi de gerrers i el recorregut dels circuits comercials en qualsevol època històrica.

El món del vidre és un altre món. Són fràgils els objectes, el vidre trencat es reutilitza, els tallers són pocs i deixen restes mínimes i, impossible de concebre per als ceramòlegs, no existeixen anàlisis de pastes per tal de determinar el lloc de producció dels objectes.

Fins i tot, a un nivell purament manual prou conegut pels arqueòlegs, el vidre és mal de reintegrar i dibuixar, literalment, pot esclatar a les mans.

Entre els molts mèrits de l'obra de M. À. Capellà destaca aquesta lluita constant contra la fragilitat. Reconstruir el món de la vidrieria a Mallorca entre 1300 i 1700 és una tasca lenta, pacient i constant per tal d'acumular dades, fragments d'objectes, pintures i informacions externes amb la finalitat d'articular una completa anàlisi que parteix d'un objecte de treball, el vidre, i que incorpora tot tipus d'informació a l'abast. A partir d'aquesta anàlisi neix el coneixement sobre el sistema productiu del vidre, la condició social dels vidriers i la inserció del vidre mallorquí dins el món de les arts decoratives al Mediterrani.

Tot i confirmar la innegable qualitat del tractament d'aquests temes, cal no oblidar que estam parlant del primer estudi regional sobre producció de vidre d'un ample marc cronològic a tot l'àmbit geogràfic proper. Això converteix aquesta obra en base i model per als estudis posteriors relatius al tema. Endemés del sòlid plantejament metodològic i la validesa científica del seu contingut, aporta el nom i la forma dels objectes, en altres paraules, la tipologia dels objectes, que, sens dubte, es convertirà en un clàssic insubstituïble per a qualsevol estudi posterior.

Finalment, cal prendre en consideració la decisió d'acabar l'estudi amb la irrupció del cristall de Bohèmia i no haver entrat en la temàtica del que avui dia es considera la vidrieria tradicional mallorquina. Tot i la quantitat d'informació que hauria tingut al seu abast, seria impossible una anàlisi coherent com la de les èpoques precedents, donades les inclinacions historicistes del disseny del vidre mallorquí dels segles XX i XX.

En qualsevol cas, és suficient revisar el catàleg de peces, les taules informatives i l'aportació documental annexes al text per tal d'arribar a entendre que aquesta obra és una lluita constant contra la fragilitat per convertir la matèria vítria, els vidriers i el consum del producte en objectes d'anàlisi artística i històrica.

FULLANA PUIGSERVER, Pere: *El bisbe arquitecte. Pere Joan Campins Barceló (1859-1915)*, Palma, Catedral de Mallorca, 2015, 628 p.

Albert Cassanyes Roig

Universitat de Lleida

El Capítol de la catedral de Mallorca ha commemorat, entre els anys 2014 i 2015, el centenari de la mort del bisbe Pere Joan Campins i Barceló, que és considerat a escala popular el millor prelat que hi ha hagut a la Diòcesi de Mallorca. Al llarg dels dotze mesos de celebració, s'han dut a terme nombroses activitats dirigides a diversos perfils, des d'aquelles més científiques (conferències, jornades, exposicions) fins a d'altres de caràcter més lúdic (concerts, visites). Així mateix, la figura de Campins s'ha unit a la d'Antoni Gaudí, artífexs de la restauració i la modernització de la Diòcesi de Mallorca, simbolitzant-ho en la reforma de la Seu.

El llibre *El bisbe arquitecte. Pere Joan Campins i Barceló (1859-1915)*, de Pere Fullana Puigserver, constitueix el digne colofó a l'any d'homenatge a Campins. Es tracta d'una biografia de l'homenajat que es desenvolupa al llarg de més de sis-centes pàgines i de trenta capítols, distribuïts en dues parts clarament diferenciades. La primera part engloba un total de nou seccions, a través de les quals es recorre la biografia de Campins des del seu naixement fins a la seva elecció com a bisbe de Mallorca el 1898. La segona part, que acull els vint-i-un capítols restants, se centra en el pontificat de Campins, presentant les seves accions al capdavant de la Diòcesi mallorquina, una tasca gens senzilla a causa de la divisió existent dins el propi clergat (integristes, carlins, possibilistes) i de la politització típica de la societat de la Restauració. Campins va haver de saber-se moure en un pla equidistant dels diferents sectors, que no dubtaren en pressionar la Cúria Diocesana en la seva peculiar lluita pel poder eclesiàstic, com es posà de manifest en el cas del diari *Gaceta de Mallorca*, al qual Fullana dedica un apartat.

Sembla que escriure una biografia de Campins en aquests moments és un exercici de divulgació, de donar a conèixer el personatge en el marc de la commemoració del centenari de la seva defunció, i que no té més pretensió que la difusió de la seva trajectòria vital. Des del primer moment Pere Fullana deixa clar que no es tracta d'això, que *El bisbe arquitecte* és més que una biografia ordinària, i més si es té en compte que Campins ha comptat amb diversos biògrafs ja des del moment de la seva mort: Antoni Maria Alcover, que fou vicari general de Campins, en redactà una el mateix 1915, publicada pocs mesos després del traspàs del prelat; el 1922 era el secretari de Cambra de Campins, Bartomeu Pascual, qui n'elaborava una altra; el 2010 mossèn Pere Fiol Tornila aprofundia en la biografia de Campins, ja des del segle XXI. Per tant, què pot aportar el llibre de Pere Fullana? En primer lloc, una nova perspectiva de la biografia, que l'autor ja cerca de justificar des de les primeres pàgines de l'obra. Les dues parts del llibre no responen únicament a una divisió de la vida de Campins a partir d'un punt de canvi integral (el nomenament com a bisbe), sinó que també reflecteixen una diversitat metodològica en el desenvolupament de la seva biografia. Així doncs, la primera part segueix, a grans trets, els postulats de la biografia tradicional, ja que

s'hi presenten els diferents episodis de la vida de Pere Joan Campins de forma cronològica, començant pel seu naixement, continuant en la seva formació en el Seminari Conciliar de Sant Pere, i acabant en les seves primeres tasques clericals, primer a l'església parroquial de Santa Eulàlia (1882-1887), després la seva (encara avui recordada) estada com a responsable de la Rectoria de Porreres (1887-1893) i, finalment, el seu exercici com a canonge magistral del Capítol de la Seu de Mallorca (1893-1898) i vicari capitular Seu vacant després de la mort del bisbe Cervera (1898). A partir del seu nomenament al capdavant de la Diòcesi, Fullana abandona l'estructura cronològica seguida fins aleshores per adoptar-ne una altra de sincrònica que respon, a més, a una divisió temàtica. Així doncs, l'autor analitza l'acció de Campins com a bisbe de Mallorca, però ho fa a partir de les grans qüestions que va abordar com a diocesà, com puguin ser l'obra de la Seu (juntament amb Gaudí), la reforma de les parròquies de la Diòcesi (el denominat "*arreglo parroquial*"), les innovacions en el Seminari Conciliar, les relacions amb altres institucions eclesiàstiques (des del Capítol a les congregacions religioses), la sempre complicada qüestió social, la protecció del patrimoni artístic i documental, la premsa (instrument formador de l'opinió pública i escenari habitual de polèmiques i controvèrsies), la promoció de Lull en el marc de la commemoració del VI Centenari de la seva mort, etc. Així mateix, Pere Fullana no cerca de presentar què va fer Campins, sinó per què ho va fer. Vol aprofundir en la psicologia del personatge, explicar els motius que el portaren a ser un bisbe tan actiu durant els seus quasi desset anys de pontificat, sempre relacionant-lo també amb el complex context social en què va viure i que l'autor tan bé coneix, com queda acreditat per les seves nombroses publicacions. Aquest fet diferencia el llibre de les biografies més tradicionals, limitades generalment a la presentació de l'obra del personatge, a vegades descontextualitzada del seu període històric. L'aposta de Fullana per centrar-se en explicar més que en descriure provoca que algunes accions cabdals quedin gairebé reduïdes a pinzellades, com el jubileu de Pius X de 1919, tot i que es poden fàcilment desenvolupar recurrent a la bibliografia que es presenta contínuament a peu de pàgina. De fet, el propi autor reconeix que Campins és una figura que desborda els historiadors a causa de la magnitud de la seva obra i de les seves accions.

Per assolir l'objectiu de retornar Campins a la seva realitat, Pere Fullana treballa de forma molt acurada les fonts. Quines són aquestes? En primer lloc, l'autor utilitza la bibliografia ja publicada sobre Campins, especialment les biografies sobre el prelat. Com ja s'ha indicat, poc després de la mort de Campins aparegueren semblances biogràfiques escrites per dos dels seus col·laboradors més íntims, el vicari general Antoni Maria Alcover i el secretari de Cambra Bartomeu Pascual, a més de les abundants necrologies en les principals publicacions periòdiques. Evidentment, Fullana no deixa de banda aquestes biografies, ja que els seus autors havien conegut personalment la persona objecte de la seva obra i, per tant, ofereixen un matís a tenir en compte. La biografia de Pere Fiol Tornila constitueix la tercera obra fonamental. Això no obstant, la bibliografia emprada per Pere Fullana és molt més ampla, com es manifesta en l'apartat final de vint-i-quatre pàgines destinat a recopilar les diferents obres citades al llarg del llibre. A part de les secundàries, Fullana també recorre a altres tipus de fonts, principalment de dues classes: fonts epistolars i fonts periodístiques. Sobre les primeres, l'autor ha pogut accedir a diferents epistolaris de gran interès, com puguin ser el d'Antoni Maria Alcover (publicat per Maria Pilar Perea), el d'Antoni Maura (custodiat a l'Archivo Antonio Maura) o el de la Nunciatura Apostòlica de Madrid (conservat a l'Arxiu Secret Vaticà). Les cartes poden ser personals de Campins, el que constitueix una font imprescindible per conèixer el caràcter del personatge, i més en

el cas de Campins, refractari a l'hora d'expressar els seus sentiments i les seves opinions. Però les lletres poden fer referència també a Campins, tot i que aquest no hi figura ni com a remitent ni com a destinatari. Aquestes fonts permeten aproximar-se a com era percebut el personatge pels seus contemporanis, un aspecte que, a vegades, roman amagat en les biografies. Aquest fet també es pot deduir a partir de la lectura de la segona classe de fonts, les publicacions periòdiques, tan abundants en la Mallorca de la Restauració. A través dels diaris es poden resseguir les principals accions del bisbe Campins, així com una valoració d'aquestes, d'acord amb la ideologia de cada publicació: des de l'integrisme d'*El Àncora* fins al progressisme de *La Unión Republicana*. Un esment a part mereix el *Boletín Oficial del Obispado de Mallorca* (BOOM), altaveu ordinari de les actuacions de la Cúria Diocesana i font fonamental per al seguiment dia a dia del desenvolupament del pontificat de Campins. Evidentment, la tasca de l'historiador es completa amb l'ús de les fonts primàries, les més destacables de les quals són les actes capitulars, conservades a l'Arxiu Capítular de Mallorca. A través d'aquesta sèrie documental es pot conèixer el dia a dia del Capítol, que tan present estigué en la vida de Campins, tant en la seva etapa de canonge com durant la seva prelatura. A partir de les actes capitulars és possible reconstruir la reforma gaudiniana de la Seu, que constitueix una de les deixes visibles més importants del pontificat de Campins. També cal mencionar la consulta de la correspondència capitular, també custodiada a l'Arxiu Capítular de Mallorca, a més d'altra documentació, bàsicament de caràcter administratiu, procedent dels fons de l'Arxiu Diocesà de Mallorca.

En qualsevol cas, no es pot considerar que la commemoració del centenari de la mort del bisbe i la present biografia elaborada per Pere Fullana suposin un punt i final a la recerca sobre l'episcopat de Campins. Ans el contrari, l'autor va ressaltant al llarg del llibre aquells temes que necessarien un major aprofundiment, aspectes poc estudiats però l'anàlisi dels quals permetria un millor coneixement, no només de la figura de Campins, sinó també de la dinàmica Església de la seva època. És a dir, no es tracta d'una obra acabada, sinó d'una nova fita des de la qual continuar generant nous sabers referents a un dels pontificats més fecunds de la història de Mallorca.

JUAN VICENS, Antònia: *Lapiscida vel ymaginarius. L'art de la pedra a Mallorca a la baixa edat mitjana*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2014, 368 p.

Amadeo Serra Desfilis

Universitat de València

Mallorca fou un gran escenari de la renovació de l'art de la pedra en l'Europa dels segles XIV i XV. La construcció gòtica, nascuda en el Domini Reial francès, va arrelar i adaptar-se a l'entorn i les tradicions de l'àrea mediterrània ben aviat, donant pas a un conjunt d'experiències que prenen forma monumental en els edificis de temps del Regne privatiu i en grans obres successives com la Seu i la Llonja de Mallorca. La història d'aquests monuments és ben coneguda com també s'ha estudiat –i continua aprofundint-se en el seu coneixement– la trajectòria del grans mestres, en particular de Guillem Sagrera, però el context social, humà i professional de les obres i els seus artífexs mereixia un anàlisi exhaustiu i sistemàtic com el que ofereix aquest llibre.

L'autora va dedicar la seua tesi doctoral, dirigida per la professora Tina Sabater, a les figures del mestres, oficials i aprenents de l'art de la pedra a Mallorca, incloent-hi picapedrers, constructors, mestres d'obra que avui nomenariem arquitectes, trencadors i escultors, tots units pel material de treball i una tradició artesana abans que artística. S'ha triat el terme llatí *lapiscida*, comú en les fonts de l'època, per aplegar-hi sota un ventall d'oficis i categories professionals, però l'atenció de l'autora es dirigeix preferentment a la decoració monumental. L'estudi es basa en les fonts abundants i variades dels arxius mallorquins i en l'apreciació de les obres conservades a Ciutat i la part forana de l'illa al llarg d'un període que abasta des de finals del segle XIV al primer quart del XVI. Aquest enfocament deixa al marge altres illes i altres vessants del treball escultòric i arquitectònic, en primer lloc, tot allò lligat a la fusta com a matèria primera. El mètode d'estudi és el propi d'una història social de l'art, que partint d'una lectura atenta i crítica de les fonts escrites, s'acosta tot seguit als problemes d'atribució i de definició de trajectòries i relacions entre mestres picapedrers i escultors en l'àmbit social i professional dels oficis a través de les prosopografies d'individus i famílies artesanes.

Després d'una introducció on l'autora revisa, a la manera clàssica, l'estat de la qüestió, les fonts documentals i els objectius del treball, es dediquen els primers capítols a les qüestions majors: els termes emprats per a distingir els oficis i les feines, la capacitat dels artífexs per moure's en diferents activitats que van des de la decoració monumental a les grans obres públiques. D'aquesta forma s'elabora un qüestionari de recerca desplegat en els capítols que tracten l'aspecte social i econòmic de la vida dels artesans de la pedra i l'organització i activitats dels obradors mallorquins. Aquests capítols porten a la pràctica un programa d'investigació actualitzat i exhaustiu que naix de les propostes del professor Joaquín Yarza dels anys 90 del passat segle, tot plantejant inquietuds noves i difícils de tractar com ara el prestigi assolit pels mestres, la transmissió del coneixement, la mobilitat dels artífexs i els vincles socials i professionals entre ells.

Certs aspectes criden l'atenció per la claredat i novetat del seu estudi, malgrat les limitacions que hi imposen les fonts escrites a l'abast. La versatilitat de l'artista medieval es fa palesa no sols en passar la mateixa persona d'un ofici a un altre afí, sinó també en las diverses activitats que es duguin a terme dins d'un mateix ofici. L'autora mai no s'esmuny davant les qüestions més difícils de respondre, es fa ressò de les opinions de la historiografia i argumenta el seu parer reflexiu i ponderat, a partir de l'estudi comparatiu i sobretot de la lectura d'abundants notícies d'arxiu, pròpies i verificades a partir de les publicacions sobre el tema. En aquest aspecte és d'admirar com analitza la reputació professional i el prestigi social dels *lapiscidae* mallorquins, després d'haver considerat la seua situació econòmica, o com planteja preguntes més subtils al voltant de la pròpia consciència de la vàlua del treball i de pertànyer a un grup amb certa identitat o sobre la formació intel·lectual dels artífexs, un tema al qual es incòmode acostar-se en els segles XIV i XV, més enllà dels tòpics.

Després d'exposar les formes d'organització dels tallers, la composició dels equips d'artesans de la pedra, els sistemes de treball i les diverses vies de col·laboració dels obradors, la formació de companyies i la subcontractació d'obres que ajuden a enfocar les figures d'artistes-empresaris, ben caracteritzades en el món de la pedra, es passa a revisar i cartografiar el panorama dels mestres i obradors actius entre 1390 i 1520 a Mallorca. En tres capítols, Antònia Juan reuneix primer el grup de mestres i col·laboradors que treballaren al voltant de la Seu a partir de l'empresa del portal del Mirador fins a principis del segle XVI, després recull les principals nissagues i obradors mallorquins tot distingint la participació dels sengles personatges a l'illa i en altres terres, sobretot a Sardenya, Sicília i el sud la península italiana; per últim, s'estudien els mestres, oficials i aprenents que arribaren des d'altres territoris de la Corona d'Aragó i del món mediterrani, amb una particular atenció a les motivacions que tingueren per arribar a Mallorca. El panorama resulta clarificat i enriquit tant per l'abundància i qualitat de la informació històrica disponible com per la revisió que en fa l'autora del llibre. Tot plegat, cal observar els límits del mètode de la prosopografia, familiars per aquells que treballen amb documentació de l'època: l'extensió de l'homonímia, la grafia variable dels cognoms, la dificultat d'esbrinar els llinatges i els gentilicis i, al capdavant, l'ampla zona d'ombra que s'amaga darrere la documentació notarial, els llibres d'obra o la vida de les corporacions d'ofici.

Les breus conclusions de l'autora obren un espai per a reflexions ulteriors. D'una part es confirma el paper de Mallorca en l'arribada de les novetats tardogòtiques del nord d'Europa en l'àmbit hispànic, per mediació dels estrangers que vingueren a l'illa entre finals del segle XIV i principis del XV: Jean de Valenciennes, Rich Alamant, Pere de Sant Joan, Pere Auttur i Vicenç de Montpeller són els més destacats. Es pot considerar aquesta una tendència que reprèn la capdavantera que la Corona d'Aragó tingué Mallorca en temps del Regne privatiu, sobretot en l'arquitectura palatina. D'altra part, l'illa tingué atractiu amb la seua tradició de treball de la pedra, amb l'activitat del gran taller de la Seu i una obra com la Llotja per pedrapiquers que volien formar-se a Mallorca al costat dels mestres locals. De la seua reputació i de l'activitat dels obradors mallorquins potser havien tingut notícia en altres escales i ports de la Mediterrània els nombrosos *lapiscidae* sards, sicilians o ibèrics com ara Joan Oliver, Bernat Asquillaix, Andreu lo Castellà, Joan Biscaí o Francesc de Valladolid, als que seguim en la seua arribada, aprenentatge i inserció en el món laboral. Aqueixa atracció fou compatible amb les dificultats de Mallorca per a retenir els bons mestres, començant

pel mateix Guillem Sagrera, i també alguns forans que continuaren viatge després d'haver acomplit la seua etapa de formació a l'illa.

Alguns lectors per ventura trobaran a faltar fotografies de les obres, un mapa de Mallorca o un plànol de Ciutat que ajuden a situar pedreres, edificis i intervencions en el territori a aquelles persones no familiaritzades amb la toponímia i el paisatge illenc. Cal recordar que l'activitat del picapedres de Mallorca en aquesta època interessa qualsevol persona estudiosa de l'arquitectura gòtica mediterrània i que la biografia d'alguns mestres travessa fronteres i mars. A alguns haguera agradat potser un aprofundiment major en qüestions tècniques d'escultura i sobretot de construcció, que han ocupat més altres estudis en el camp de l'arquitectura. Aquest ha estat un aspecte ja considerat per d'altres autors mentre que l'enfocament històric, social i humanista del llibre –que torna a posar al centre d'atenció els artífexs– constitueix la principal aportació d'Antònia Juan Vicens. Doctora en Història de l'Art i professora de la Universitat de les Illes Balears, ja coneguda per algunes valuoses publicacions sobre el tema en revistes sobre Huguet Barxa, la mobilitat dels picapedrers entre Sicília, Sardenya i Mallorca o d'altres aspectes amplament desenvolupats en aquest llibre, d'ella esperem continuïtat en aquesta línia de treball i en el rigor de les seues investigacions per contribuir al coneixement d'experiències artístiques de la baixa edat mitjana a Mallorca i el món mediterrani.

